

Válasz az opponensi véleményekre

Mindenek előtt és egyáltalán nem pusztán udvariasságból szeretném megköszönni három opponensemnek, Bókay Antalnak, Dobos Istvánnak és Szirák Péternek *A másik titok* című akadémiai doktori értekezés értelmezésébe és értékelésébe fektetett *áldozatos munkáját*, továbbá, hogy ennek a szakmai minőség intézményes biztosítékaival alaposan kikövezett útján lassan előrehaladó eljárásnak az erre kiszabott időkereteit nem túllépve, sőt azt maradéktalanul nem is kihasználva végezték el ezt a munkát. Köszönet érte! És talán szokatlanul hangozhat, de ugyancsak köszönet illeti azt a két kiváló kollégát is, akik késlekedés nélkül utasították vissza a felkérést az értekezés bírálatára, előzékenyen lehetővé téve ezzel, hogy a helyükbe lépő opponens időben nekiláthasson feladatának. Köszönöm ezt is! Az értekezés valamennyi bírálója – hasonlóan a róla eddig megjelent néhány kritikához – szóvá tette, joggal, annak próbára tévő terjedelmét, amihez szerencsére szinte mindannyian említették azt a szellemi izgalmat és intellektuális intenzitást is, ami e hosszú könyv megpróbáltatásait kísérte. Talán nem alaptalanul remélhetem, hogy a munka nemcsak mint tortúra vagy szenvedés (Szirák Péter bírálatára nagy relevanciával emlékeztet az ószláv jövevényszó „kín, gyötrelm” jelentésére), hanem egyben mint az öröm, a felfedezés és az együtt olvasás öröme vagy gyönyöre maradt vissza bennük. Bár nem hiszem, hogy ez vigaszt jelenthet bármire, de erről a próbára tételről és gyönyörteli gyötrelmről a produkció oldalán is be tudnék számolni, persze nem a mártíromság jegyében, sokkal inkább a megértés, az értelmezés sokszor a saját képességeim határaihoz eljuttató nehézségeiről tanúságot téve. Mikor az ember egy ilyen munka végére ér, hol valami olyan keletkezik, amire azért minden analógia ellenére – egyet kell értenem Bókay Antallal – nehéz példát vagy mintát találni a szakirodalomban, aligha ő maga lesz az, ki tanúskodhat arról, mi is jött itt létre voltaképpen. A szokásosnál is nagyobb hálát érzek ezért opponenseim iránt, hogy magas szakmai színvonalon közreműködtek ebben a visszacsatolási eseményben.

Az ilyenkor megszokott, a szóbeliség kialakította terjedelmi korlátok (amelyek az írásos változatra ugyan hivatalosan nem vonatkoznak, de azért ennek a hosszabb változatnak az arányait is megszabják) nem teszik lehetővé, hogy a bírálatok valamennyi felvetését kimerítően megválaszoljam, igyekszem azért kitérni minden kérdésre, kritikára, ellentetésre, még ha kifejtett, a kérdések nehézségeihez méltó összetettségű feleletet nem is feltétlenül tudok itt adni. A könnyebb követhetőség érdekében talán az lehet hatékonyabb, ha a könnyebbnek látszótól haladok a nehezebb felé, a punktuálistól vagy a konkrétan lokalizálhatótól az általános vagy a koncepcionális kérdések irányába. Az udvariasság egyfajta arányosságot is előírna, azt, hogy a három hozzászólás felvetéseit közel hasonló terjedelemben érintsem, amitől azonban, ha megengedik, el fogok térni, nagyobb teret hagyva a legtöbb ellentétet megfogalmazó bírálat megválaszolására. Az opponencia műfaja és az értekezést megvédő válaszá, ezekkel együtt a vita diszkurzív kerete a kommunikáció olyan felfogását feltételezi, ahol a nyelvi megnyilatkozások az eszmék cseréjének, a gondolatok ütköztetésének közegeként jelentik, és ahol az opponenciák szövegéhez – ellentétben mondjuk az értekezés szövegével – nem adekvát például retorikai aspektusból vagy akár a diszkurzív archeológia nézőpontjából közelíteni. Néhány – remélem, a lehető legkevesebb – ponton mégsem fogok tudni egy ilyen értelmező tekintettől eltekinteni, de

csakis annak érdekében, hogy pontosabban tudjam a magam számára körvonalazni, mit mond (egyik) opponensem szövege, és így mire is vár választ.

A könyv betűhibái és kisebb elírásai, tévesztései (például a tanácskormány és a kékcédulás választások, azaz az 1919 és az 1947 között időszakasz számtana, amit Szirák Péter tett szóvá) is maradéktalanul hozzám rendelhetők, nem utolsó sorban a szomorú magyar kiadói gyakorlatnak, a szakmai lektorok hiányának köszönhetően, amiről minden kollégának lehetnek tapasztalatai. Egy esetleges következő kiadásban – amire kaptam is ígéretet, mert úgy hallottam, az első kiadás mind a kétszáz példányát elkaptokdták! – ezeket javítom majd, és természetesen a „totalitárius” jelzőt is, mely, igaz van Dobos Istvánnak, nyilvánvalóan inadekvát minősítése a Horthy-rezsimnek, s mely alighanem annak következtében csúszhatott be a fogalmazásba, hogy Kosztolányitól az Új Nemzedék „Pardon” rovata miatt immáron az anakronisztikus és abszurd „fasiszta” vádat kényszerül az irodalmár elhárítani. A jelző szerencsére csak ezen a két, egymáshoz közeli helyen, az első fejezetben fordul elő, később, amikor a könyv részletesebben felidézi a korszak politikai eseményeit, ilyen és hasonló tévesztés, legalábbis remélem, már nem esik. Kosztolányitól a fajvédő mozgalom igen, viszont az antiszemitizmus korabeli képletei, ebben a rövid, de annál traumatikusabb időszakban, nem álltak távol. És noha való igaz, hogy a névtelen „Pardon” rovat cikkeit nem egyedül ő írta, 1920 decemberétől 1921 augusztusáig már egyedül dolgozik a rovaton, és ekkor csak négy cikk esetében merülhet fel, hogy annak nem ő, hanem Bangha Béla a szerzője. Egy 1905-ös Kosztolányi-mű ugyanakkor (a *Vörös ünnep*) – ebben ellent kell mondjak bírálónak – nem jelenthet megbízható fogódzót Kosztolányi másfél évtizeddel későbbi viszonyának megértéséhez a Tanácsköztársasághoz. A *Mi tűnik el?* című publicisztika például 1919. április 3-án jelent meg a Színházi Életben, míg a *Csúnya Mariska... szép Mariska* című 1919. május 11-én a Pesti Naplóban. A *Másik titok* című értekezés V. fejezete az *Édes Anna* szövege nyomán, e szöveg kényszerítő erejének engedve ellentmondásos életrajzi tanúságtételeket von be nyilvános és privát bonyoldalmas relációjának kommentárjába Kosztolányi Dezső szerepvállalásáról és lehetséges viszonyáról a Tanácsköztársasághoz.

A „radikális” jelzőnek a dekonstrukció olvasásmódjától való elválasztását, amit ugyancsak Dobos István bírálata javasol („A radikális jelentésével a dekonstrukciós indíttatású értelmezés aligha azonosulhat, mivel az gyökeres, alapos, végleges megoldást jelent, s ehhez társuló határozott, hatékony, néha kíméletlen, erőszakos eszközöket és módszereket.”(5.)), nem tudom aláírni, főleg annak mondott erőszakos implikációit, amelyekkel a jelző érvényét Heller Ágnes kommunista Kosztolányi-értelmezéséhez sokkal inkább odakapcsolhatónak véli az opponens, mint mondjuk Derrida olvasásmódjához. A radikális gyökerest jelent (megoldást nem jelent!), és a többi Dobos által felsorolt konnotáció ehhez képest csupán esetleges (például történelmi és politikai), nem pedig szükségszerű jelentéstani járuléka a szónak, akcidentális konnotáció tehát, ennél fogva nem látom be, hogy az esztétikai tapasztalat szövegi feltételeire történő kérdést miért ne lehetne pertinens módon radikálisnak nevezni (ahogy egyébként bírálatában maga Bókay Antal is teszi (6.)). A jelzőt részben hasonló összefüggésben Derrida munkái sem kerülnek, akinek filozófiájáról egyik legeredetibb és az értekezésben is idézett tanítványa, Martin Häggglund ezzel a címmel írt könyvet: *Radical Atheism*.

El kell ismernem Bókay Antalnak, a „makula” kifejezés némi anatómiai pontatlansággal kerül bele az *Epilógus* híres jelenetének rövid kommentárjába az értekezés III. fejezetében, de remélem, annak általánosabb optikai, perspektivikus és jelentéstani pertinenciáját ez nem veszélyezteti. A makula (a sárga folt) a látott látvány tisztaságáért, élességéért felel, a nem-

látotthoz nincs közvetlen köze, végső soron azonban, egy mélyebb, anatómiai túli értelemben, a vakság és a látás korrelációja értelmében a vakfolt és a makula egyaránt a látás feltétele. Kétségtelen továbbá, hogy a *camera obscura* nem kifelé vetítő technikai alkalmatlanság, hanem egy fekete doboz, mely a külvilág belevetülő képét a belső felületén tükrözi, de az észlelő tudat és a szoba keretének analógiája mentén ennek az inverz iránya jelenthet ha mégoly korlátos vagy bizonytalan, de mégis valamifajta fogódzót a címszereplő kriptikus belsőjének olvasásához. A megfordítás csupán perspektivikus itt, azaz az Annát körülvevő, a mozgása révén a perspektívájába kerülő tárgyak, környezeti elemek mint ennek az észlelő és feltételezhetően emlékező tudatnak és léleknek a nyomai lehetnek elsősorban fontosak. Különösen, hogy a narráció úgy tartja kívül a legfontosabb pontokon a fókuszálást a szereplőn, hogy észlelt környezetét (és erre az észlelésre redukálja többnyire a ritka belső fókuszálásait is) nagyon is regisztrálja. Érdekes egyébként, és erre még majd vissza kell térni, hogy a történések körülményeinek ez a narratori tanúsítása takarékos és kifejezetten konvencionális módon rendelődik alá az események elbeszélésének, és részben talán ez magyarázhatja, hogy a korábbi olvasatok jelentéstani, jelentésesítő műveletei egyszerűen átsiklottak felettük. Ahogy Anna (és persze más szereplők) kinézisének és taglejtéseinek, mozgó (árny)alakjának elementáris, talán ismét csak konvencionális s nagyon takarékos adagolása miatt nehezen tudatosítható (imagináriusan) vizuális mozzanatai fölött. Ezt a technikát egy filmben hamarabb észre vesszük, mint egy regényben, vagyis a szöveg lassú, elmélyített olvasása annyiban lehet itt filmszerű, hogy szinte kikockázva figyel a szemé elé kerülő (imaginárius) látvány megnevezett elemeire, azokra, amelyek a szöveg történetelvű vagy a szereplői motivációkra figyelő olvasása egyszerűen keresztül néz. E filmszerű figyelem természetesen nem lehet független a narratív szöveg perspektíva-szerkezetétől, a fókuszok és távlatok, sőt a hang és a látás összefüggéseinek mint a diegézis kondícióinak a figyelmétől, azokétól, amelyek értelmező kereteit az elbeszéléselemet (narratológia) annak idején a filmelemzés terminusaiból (is) merítve dolgozta ki.

Bókay Antal felvetése, nevezetesen a tekintet és a látás lacani különbségtételének elemző aktiválására tett javaslata teljesen releváns, és nagyon izgalmasan hangzik: az említett megkülönböztetés aligha csupán azokon a pontokon lehet hasznosítható, ahol magam is megkísérletem: a tekintetek találkozásának a III. fejezetben található elemzésénél, sőt már korábban, Anna apja, Édes István tekintetét értelmezve még implicit módon (lásd a 159. lábjegyzetet a 113. lapon, illetve a 66. lábjegyzetet a 44. lapon), az *Epilógus* imént szóba került jelenetének az V. fejezetben adott kommentárjában már expliciten is működésbe lép az említett különbségtétel (lásd a 427. lábjegyzetet a monográfia 314. lapján). A szerkesztés ördöge miatt (és hát az is én vagyok!) Lacan e hivatkozott elemzésének, annak a bizonyos 1964-es szemináriumnak a pontos bibliográfiai adatai (*Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, Le Séminaire, Livre XI, Seuil, Paris, 1973.*) lemaradtak, csak az ismételt hivatkozás (i.m.) jelzése található a szövegben, valamint Borch-Jakobsen kiváló Lacan-könyvének (*Lacan. Le maître absolu*) egy passzusa és ennek filológiai adatai. (Egyébként Heller Ágnes hírhedt Kosztolányi-könyve járt még hasonlóan a monográfiában, *Az erkölcsi normák felbomlása*, melyre többször hivatkozom ismételten (i.m.-mel), pedig ott is kimaradt az első hivatkozás könyvészeti sora.) A Bókay által teljes joggal említett cselédkönyv-jelenet mellett akár a Jancsi Anna-viszony értelmezése, vagy Annának a színpadiassághoz való viszonyáé is meríthetne ebből a kontextusból, nem beszélve a gyilkosság másnapján a tette felfedezését a piros hencseren, nyitott ablakok mögött bevaró címszereplő, azaz az ezt tanúsító szöveg olvasásáról, amelyre az értekezés a VII. fejezetében tesz kísérletet. Bókay írja: „Könnyen

lehet, hogy Édes Anna pontosan ezen elviselhetetlen és számára kezelhetetlen tekintetek mentén követi el a tekintetek legfőbb figuráinak kiiktatását.”(9.) Bírálóm javaslata megfontolandó, de legalább két további összefüggésben is próbára kellene tenni még az értelmező teljesítményét: egyrészt Vízny Kornélt a leány szemlátomást nem akarta bántani, egyedül az asszony kiiktatását célozta, másrészt, hogy tetteben szerepet játszhat egy rá szegeződő, sőt saját önszemléletét is alakít(hat)ó tekintet, a Patikárius Jancsié, amely eleinte, zavarában, kerüli a lány pillantását, majd a fiú a sötétben, a tekintetek, a látás közbejöttével közlekedik és kerül közel a lányhoz, aztán a szerelmes napok a látás, a kereszteződő tekintetek fokozott, vágyfokozó világosságában, színpadias fényében telnek, mígnem az úrfi tekintete, Víznyeknek a lakásba visszaköltöző tekintete hatására is, váratlanul elfordul a lányról, akit ettől fogva próbál elkerülni. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az *Édes Annáról* készített első dokumentált s néhány száz lap után félbehagyott, mert kudarcba fulladt olvasataim, melyek nagyobb részét egy évtizeddel ezelőtt folyóiratokban is közöltem, az értekezés kommentárjainál még részletesebben foglalkoztak tekintet és látás kérdéskörével, a Bókay Antal említette Lacan-szemináriumra szisztematikusabban hivatkozva. Ezeknek a tanulmányoknak a pontos bibliográfiai adatait megadtam a *Téyzések* végén, ahol arról is beszámolok, hogy a félbehagyott elemzés túlnyomó része nem bizonyult felhasználhatónak a fél évtizeddel később újrakezdett munkában.

Bókay Antal felvetése, amely szerint líra és próza a tropikus működésmód(juk)ban is megnyilvánuló műnemi különbsége ellenére „vajon van-e valamilyen mélyebb hasonlóság a *Külvárosi éj* és az *Édes Anna* poétikája között?”(7.), olyan horderejű, hogy arra itt és most aligha tudnék érdemi választ adni. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a diegétikus világ tárgyainak, dolgainak a kísérteties, kriptikus létmódja, poétikai kiaknázásuk Kosztolányi regényében nem független a szöveg hangzó dimenziójától valamint a nyelv történeti emlékezetétől, ezzel is közelítve a regényszöveg működésmódját a versek jelentéstani telítettségéhez. József Attila említett tanulmányában – aki Kosztolányi mellett alighanem a legjobb korabeli olvasója a magyar irodalomnak – a Kosztolányi-versek álomszerűségére vonatkozó elemző belátások, amelyek a versek tárgyias elemeiben eközben nagyon is megőrzött valóságosság, konkrétság álomszerűségét, ennek okait kutatják, a szóba hozott titokkal együtt, könnyen lehet, hogy a kísértetiesesség (*Unheimlichkeit*) freudi értelmétől sem választhatók el.¹

Szirák Péternek a tulajdonnevek jelentésánára vonatkozó revelatív javaslatait köszönöm, és megfontolom. A beszélő neveknek az opponens által felvetett példái a szöveg jelentéstani dinamikájának több vonatkozásába is beilleszthetők lehetnek: a színek érzéki, morális és politikai korrespondanciáiban és feszültségeiben hasonlóképp helyet találhatnak, mint a perspektívák, az ellentétes pólusok átfordulásában (Ficsor és Druma családneveinek román etimológiájára gondolok itt elsősorban). Legalább ilyen relevánsak lehetnek a kratulikus motiváltság esztétikai effektusainak erősítésében, amit és ezzel a saját irodalmi olvasását egyszerre afirmálja és alá is aknázza az *Édes Anna* szövege. A nevével egy keresztény vértanút is idéző *Piroska*, kit a fertőző *vörheny* pusztított el, annak a Víznyének a halott leánya, kinek a második fejezetben elhangzó emlékezetes mondatai a csengőt javító házmesterről: „Ki kell az ilyet rúgni. *Vörös*.”, „Talán nem *vörös*? Pizok. Bolsevik.”(10.); a tulajdonnév, a betegség, a keresztény vallás és a politikai mozgalom képzetei vagy referenciái között mozgó szín számos egyéb, az értekezésben is érintett jelenet mellett a piskóta-vitában a vörös arcú, tehát *testi külsejében vörös* Druma Moviszterhez – akinek *belső, felszín alatti vörösségét* állítja

---

¹ JÓZSEF Attila, *Kosztolányi Dezső = Uő, Összes tanulmánya és cikke, 1930-1937, Kritikai kiadás*, szerk.: TVERDOTA György és VERES András, József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018, II. kötet, 913-918.

évődve, ennek morális-politikai és biológiai, figuratív és szó szerinti értelmét beszédes eldöntetlenségben hagyva – címzett szavainak a VII. fejezetben adott értelmezését is tovább árnyalhatja („A papokat – évődött Druma –, Miklós a papokat szereti. Vagy a vörösöket? Most már magam se vagyok tisztában. Ej – fenyegette a doktort –, te a bőröd alatt vörös vagy. Ne is tagadd, Miklósám – és úgy megölelte, hogy Moviszter vékony lapockacsontjai beléropogtak. – No, Isten éltesen! Igyál, öreg bolsevik. // Druma lángoló színekkel ecsetelte, hogy mit műveltek a vörösök egy hatvanéves úriasszonnyal, aki vele együtt volt letartóztatva a gyűjtőfogházban.”(101.)). Ezen kívül megerősítheti többek között a piskótavitát kiváltó híres jelenetben a neki ajándékozott piskótát visszautasító Édes Anna gesztusának az őt körbevévő, a jelenetet figyelő urakra tett hatását leíró – a recepcióban korábban észrevétlenül maradt jelentőségű – elbeszélői mondat („A *leforrázottság* undok *tanácstalansága* kóválygott fölöttük.”) monográfiában adott interpretációját.

A *másik titok* című könyvnek az *Édes Anna* szoros olvasását orientáló legfontosabb elméleti kontextusai között találhatjuk – Hegel és Freud mellett – Marxot, akinek itteni szerepéről Szirák Péter bírálata ezt írja: „A disszerens joggal lobbantja Lukács György és egyes követői szemére az irodalmi kultúra majdnem teljes lerombolásával járó elfogultságaikat, s éppen Adorno, Sartre és a későbbi fejezetekben Marx elmélyült olvasásával igazolja, hogy impertinenciájuk éppenséggel sajátuk mondott diskurzusuk elsajátításának hiányából, valamint az irodalmi-nyelvi érzékenység nélkülözéséből fakad.”(5.) És valóban, ha csak a névmutatóra tekintünk, látszik, Marx az egyik legtöbbet hivatkozott szerző lett a könyvben. Dobos István határozott fenntartásokat fogalmaz meg, és nem írja alá a marxi kontextus relevanciáját a regény opponált értelmezésében: „A Marx-hatás kérdésének a hosszadalmas fejtegetése az öreg cseléd rajzában, a bank leírásában vagy az ellenforradalomról írott szakaszokban nem győzi meg minden tekintetben az olvasót arról, hogy a marxi diskurzusból merített részletek szoros kapcsolatba hozhatók a regénnyel, s lényegesek lennének a titok megértése szempontjából. A prózaolvasás ezeken a pontokon mintha nem a jelölési folyamatra, de a jelentett történelmi kontextusára összpontosítaná elsődlegesen a figyelmét. Kosztolányi hite szerint « az irodalmi alkotás „saját” törvények szerint működik », amelyek titkosak, mivel ismeretlenek a mű megszületése előtt.”(10.) Opponensem néhány lappal korábban azt hangsúlyozza, „Elemzéseim [m – B.T.] nyomán *eldönthetetlennek* bizonyul, mi van a szövegen kívül és a szövegen belül.”(3.), amit a bírálat előbbi pontjáig – minden bizonnyal tévesen – úgy értékeltem, hogy az értekezés szoros szövegolvasó lépései és az ehhez végrehajtott kontextualizáló műveletei a regényszöveg külsejének és belsejének többnyire stabilként tekintett viszonyát nem minden pertinencia nélkül voltak képesek elbizonytalanítani, kérdőre vonni. Persze tisztában vagyok azzal, hogy ennek sikere nem általános belátásokon, sokkal inkább konkrét szövegolvasó műveleteken múlik, melyeknek azonban a marxi kontextus kiterjedt játékba hozása miatt, és a hasonlóan fontos hegeli kontextussal való szoros kapcsolata okán, az esetleges sikertelensége nagyban befolyásolja az értekezés meggyőző erejét. Bírálóm azt állítja, nem a szöveg jelentéstani kibontakozása, a jelölési folyamat vezette az értekezést a marxi diskurzus kontextusaihoz, inkább „a jelentett történelmi kontextusa”. Az értekezés azonban a kommün történelmi erőszakját kimondottan elválasztja a marxi politikai tanoktól, és Carl Schmitt diktatúra-értelmezését is az érvelésbe vonva a VII. fejezetben a következőt jelenti ki: „A diktatúra az érvényes alkotmány, az addigi jogrend ideiglenes felfüggesztésére hagyatkozik, a bevezetett vörös terrort saját szükségtelessé válásának megteremtésével, ennek (a jogalanyok erőszakos átformalhatóságát feltételező) céljával legitimálja, lényegében a jakobinus terror mintájára, egy igazságosabb állam és társadalom kikényszerítése, egy a politikaival együtt a történelmi-

társadalmi-kulturális örökséget is eltörölhetőnek feltételező (*sokkal inkább lenini, mint marxi*) erőszak jegyében.”(421.) (Kiem.: B.T.) A III. fejezetben pedig hangsúlyozza, hogy „a kommunista világmagyarázatot *diskurzívan* egyetlen szereplő sem képviseli az Édes Annában.”(137.) Nem annyira a marxi diskurzusnak a Kosztolányira és akár a regény szövegére tett hatása foglalkoztatja tehát az értekezést, inkább a regényszöveg nagyon fontos jelentéstani aspektusait megvilágító teljesítménye bizonyos Marx-szövegeknek. A hatás is szóba kerül persze, részben publicisztikai szövegek, részben pedig Kosztolányiról tett életrajzi tanúságtételek mentén (a 173. lapon a 220. lábjegyzetben), illetve egy régi ellenvetést elhárítva a 192. lap 253. számú lábjegyzetében, mely meglepően hasonlóan hangzik opponensem ellenvetéséhez: „Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-monográfiája határozottan elhárítja Marx hatásának lehetőségét az *Édes Annában*, amit e sorok írója egy korábbi elemzésben vetett fel, szöveghelyek felemlítésével, de a konkrét marxi kontextus bevonása nélkül. « A regény értelmezése szempontjából lényeges kérdés Kun Béla rendszerének minősítése. *Aligha lehetne bizonyítani*, hogy [és itt Szegedy-Maszák Mihály ennek a korábbi elemzésnek néhány sorát citálja: – az én közbevetésem: B.T.] „narrátorának nyelve többek között a bank hosszas leírásában, az ’ellenforradalomról’ írott passzusokban, vagy például a cselédszerzőnél várakozó öreg cseléd rövid rajzában is a marxi diskurzus formuláihoz folyamodik”». SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, 307. (Kiem.: B.T.) Kétségtelen, ha szóhasználati egyezéseket értünk a formulákon, bajosan igazolható a marxi kontextus relevanciája a regényben, melynek nyelvi ökonómiája nem is teszi lehetővé (szerencsére) az ökonómiai (szak)terminológia érvényesülését. Mivelhogy nem politikai terminológiáról van szó mindenek előtt, nem a kommunizmus hívószavairól és ideológiájáról, melyek Vízny és Ficsor nézőpontjából is feltűnnek (6-7., 30.), s melyeket a narráció distanciózva perspektivál.”(192.) Amit Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-könyve itt idézve elvet, az egy 2007-ben megjelent tanulmány abból a több száz oldalnyi értelmezésből, melyet – korábban említettem – bizonyos kudarcai miatt félre kellett tennem *A másik titok* megírásakor, mely utóbbi a marxi kontextussal már sokkal részletesebben kidolgozott viszonyba hozza az olvasást. Az öreg cseléd rajza *A tőke* egyik híres részletével kerül párhuzamba ugyanebben a 253. lábjegyzetben, de test és önrendelkező tudat szétválasztása marxi kritikájának, másfelől pedig eme szétválasztás elkerülhetetlenségének ellentmondásai több összefüggésben előkerülnek, például biopolitikai kontextusban is, azaz a Marxhoz kapcsolt problematika átjárja az egész elemzést. *Az ’ellenforradalom’ leírását marxi összefüggésben nem hozza szóba az értekezés*, mely a bank deskripciója mellett még a minisztérium leírásában, a munka, a kísérteties(ség), az áru, a munka-ember elvont egzisztenciája, a materialitására redukált élet kérdései mentén helyezi Marxt az olvasás előterébe. (Megjegyzendő, hogy a *misztérium* és *minisztérium* párhuzama *szinte szó szerinti rokonságot* mutat Marxnak *A hegeli államjog kritikája* című korai műve egyik passzusával, tehát ott konkrétan a titok és annak működése a kérdés Marx nyomán! (lásd a 176. lapon a 226. lábjegyzetet!), s itt bírálóm szavai fölött: „nem győzi meg minden tekintetben az olvasót arról, hogy a marxi diskurzusból merített részletek szoros kapcsolatba hozhatók a regénnyel, s *lényegesen lennének a titok megértése szempontjából*” (Kiem.: B.T.), kénytelen vagyok csodálkozásomnak hangot adni.) A piskóta-vita jelenetének elemzése – ez talán Bókay Antal korábbi felvetését is érintheti – József Attila nevezetes töredékét, a *Hegel, Marx, Freud* címűt is kontextusba lépteti (még csak elektronikus kiadására hivatkozva a szövegnek, amely azóta a kritikai kiadásban bőséges kommentárokkal együtt jelent meg), jelezve és megerősítve a három gondolkodó összefüggő értelmező szerepét az *Édes Anna* általam adott olvasatában (lásd az 510. lapon a 692. és 693. lábjegyzetet). Nehezen tudom értelmezni, hogy ellenvetéseit

opponensem nem az értekezésnek, de egy egykori tanulmányának szövege, mely utóbbtól az értekezés az idézett lábjegyzetben nyíltan is elhatárolja magát.

Dobos István opponenciájában egy helyütt a következőket írja: „Bónus Tibor nem zárkózik el teljes mértékben az elbeszélés – ahogy ő fogalmaz – *példaértékének* a feltárásától. A *példaérték* nem ragadható meg adott értelmű szimbolikus rendek esztétikai reprezentációjaként, de a szövegként előálló esemény olvasásában megmutatkozhat. Mindazonáltal nem minden esetben látszik indokoltnak az eldöntetlenség *példaértékű* tételezése: « az sem eldönthető, a lány némasága, hallgatásai ellenére képes lenne vagy sem önmaga képviselőjére » – állítja Bónus –, jöllehet Anna együgyűségére számos példát említ, többek között azt, hogy mire való a farúd, amit a biliárdozó Jancsi kezében lát.”(7.) Az opponens nem adja meg az idézet pontos szöveghelyét: a megjegyzés a *Tézisek* 7. lapján, a monográfiában pedig a 134. lapon található, mindkét helyen zárójelben, ami az értelmezés érvelésmódjának ismeretében egyértelműen arra utal, hogy a könyvben másutt kifejtett, részletezett felismerésről, utalásszerű felidézéssel (előre- vagy visszautalásról) lehet itt szó. A másik, nem idézett, hanem referált szöveghely a monográfia II. fejezetében, a 35. lapon a 48. lábjegyzetben bújjik meg, hol szó szerint ez áll: „Anna nyelvi horizontjának viszonylagos szűköségét, a fogalmi-nyelvi megismerés határait is jelzi időnként a narráció, például azzal, hogy a címszereplőnek nincs szava egy-egy általa ismeretlen, mert addigi világán kívül eső tárgyra (higanyos hőmérő, biliárdgolyó).”(35.) A nyelvi horizont szűköségéről, arról, hogy valamely nekünk ismeretlen dologra nincs szavunk, nem tudván, az mire való, aligha lehet az együgyűségre következtetni, ahogy az értekezés nem is teszi, s nem is állít hasonlót, legfeljebb a világunk határai, korlátai vonhatók meg belőle. A biliárdgolyó felbukkanása a címszereplő perspektívájában nem az együgyűségére példa tehát, hanem nyelvi világának a határait jelzi. Az *Édes Anna* narrátora a cseléd lány Vizeknél megszokásának nehézségeiről tudósító emlékezetes passzusokban arról számol be, hogy a számára ismeretlen villanyt és telefont hamar megszokja és használja is (Vö. Kosztolányi Dezső, *Édes Anna*, Genius, Budapest, 1926, 74.). Az opponens fenti ellenvetése szerint tehát Anna együgyűségének jelei – amelyek közül egyébként más helyein az értekezés a lehető legtöbbet fontolórára vesz – arra utalnak, hogy valójában *nem eldönthetetlen*, a lány képes lenne-e vagy sem önmaga képviselőjére, hisz *bizonyosra vehető* együgyűsége, amiből következően ha akarna *sem lenne képes e képviselőjére, önmaga reprezentációjára*. Ennélfogva, mondja tehát a bírálóm, ezt az eldöntetlenséget (vagyis azért, hogy képes lenne-e vagy sem a lány a saját képviselőjére) *A másik titok* című értekezésnek, amely több pontján maga is belátja, felismeri Édes Anna együgyűségét, fölösleges dolog érvényesítenie, az eldönthetetlen példaként aktiválnia. Ez azért zavarba ejtő felvetés, mert az értekezés *Anna talán(y) – Döntés és eldönthetetlen* című VI. fejezetének egésze, mely 80 lapját teszi ki a könyvnek, a döntés és annak visszavonása eminensként tekintett regényi passzusait kommentálva megalapozza az értelmezés azon politikaelméleti kontextusát, amely egyúttal a piskóta-vita közismert – és a szakirodalom közhelyeivel leginkább megterhelt – jelenetnek alapvetően új olvasási ajánlatát is előkészíti a VII. fejezet utolsó 40 lapján. Erről a VI. fejezetről Szirák Péter opponenciája ezt írja: „A kontextusok bevonásainak széles körére és pertinens kapcsolásaira jellemző, hogy Anna döntéshelyzeteinek magisztrális elemzése (VI. fejezet) – Derrida nyomán – a döntés és a programozás különbségére és a döntés aporetikus összefüggéseire alapoz, de voltaképpen a döntés- és akaratfenomén bölcsellettörténeti összefoglalását is nyújtja Arisztotelésztől Montaigne-en át Pascalon és Descartes-on, valamint Kanton és Schopenhauer-en át Kierkegaard-ig, Nietzscheig és Freudig, miközben megállapításai sosem maradnak absztrakt-spekulatív szinten, mert folyvást visszaköti azokat a regényszöveg

szemiotikai műveleteihez.”(7-8.) Mindebből most elég Arisztotelész *Politikájából* a szolgaság, az úr-szolga reláció természetességéről, önkéntességéről és önkényességéről, erőszakosságáról írott fejtegetéseknek, ezek értelmező erejének a kiaknázására hivatkozni a VI. fejezetben, melynek textuális kiinduló pontját annak eldönthetetlenségei s kettős kötései adják, hogy az eldönthetetlenben, a saját sorsa feletti döntés nehézségeiben, hovatovább a döntésképtelenségében (a kéményseprő házassági ajánlatának fontolgatását, elfogadását, majd visszautasítását elbeszélő regényi passzusokról van ott szó) együgyű-e vagy nem, korlátozott értelmi képességekkel rendelkező-e vagy éppen ellenkezőleg: szuverén és bölcs az *Édes Anna* című regény címszereplője. (Az értekezés az együgyűség jelzései mellett kimerítően igyekszik számba venni az annak ellenmondó jelzéseket is, például Édes Anna képességét arra, hogy dialógusokban, neki szegezett kérdésekre felelve, jól megválasztott kétértelműségeket hozzon játékba, az olvashatatlanság effektusait produkálva.) A dolog természetesen nem dől, mert a regény szövege nyomán nem dönthető el, ez azonban – merem remélni – nem egyszerűen az eldönthetetlenség és az olvashatatlanság unalomig ismételt kimutatása, öncélú destabilizáció, hanem egy új, talán megfontolásra méltó, mindenesetre még sosem volt olvasatát rajzolja ki a regénynek. Olyasfélét, mely amúgy annak a Dobos István bírálatában is visszatérően hangoztatott, megerősített felismerésnek sem mond ellent, hogy a címszereplő belső diszpozíciója ismeretlen, elzárt marad, illetve, hogy a szöveg radikális perspektivikussága végső soron megakadályozza, hogy ilyen határozott ítéletet hozzunk Anna enigmatikus személyiségéről. Milyen viszonyba hozhatnánk a címszereplő tudatának másutt bírálóm által is nyomatékosított enigmatikusságát a lány együgyűségének számonkért egyértelmű hozzáférhetőségével vagy kétségtelenségével?

Kicsit hosszabban idézem az opponens egy másik ellenvetését: „Fontos eleme a mű értelmezésének a címszereplő és a regényszöveg között vont párhuzam, melynek alapja, hogy mindkettő *kiszolgáltatott*: Anna lénye az irodalmi szövegnek, az utóbbi az olvasónak. A regény kifinomult nézőpontrendszere többszörösen is kiszolgáltatja az erőszakot elkövető címszereplőt, amennyiben csakis általa szerezhethet tudomást róla az olvasó, kinek felkínálja a gyors esztétikai identifikáció lehetőségét, vagyis megengedi, sőt bátorítja a szövegen elkövethető erőszakot. Az irodalmi szöveg « kisajátításként (is) viselkedik », amennyiben pusztán a cselédsors kiszolgáltatottságaként kínálja fel olvasásra a szöveget. A cselédlány és a róla szóló mű kölcsönös kiszolgáltatottságának a megfeleltetése egy ponton túl elhagyja az olvasást, s elemelkedik a szövegtől: « az írás néma lenyomatoként ismétli önmagát » « vagy sorsára hagyott gyermekként idegenek közé kerül, akik saját céljaikra használják ». Az antropomorfizmusok és trópusok fokozásos halmozásával a gondolatmenet végül nehezen belátható következtetéshez vezet: a szöveg « *ki van szolgáltatva mindenkori olvasatának, sőt, mintha akarná ezt a szolgaságot.* » (20) A szöveg rabul és túsul ejti az olvasót, aki fel akarja számolni « áthatolhatatlan (titkának) szuverenitását », s e közben ellenállóvá válik « a(z általa keresett) szolgasággal szemben », mely utóbbi itt, ha nem csalódom, a szöveg olvasói kisajátítását jelenti. Aligha lehet kétséges, hogy Anna tudata közvetlenül hozzáférhetetlen. A teremtett tudatok olvasása azonban – a fokozati különbségektől eltekintve – véleményem szerint nem is lehet más, « csak önkényes és erőszakos ».”(4.) Az idézetek értelmében tehát az érvelés vagy a gondolatmenet az értekezés hivatkozott pontjain elemelkedik az elemzett szövegtől, s olyan következtetésekhez vezet, melyek a regény nyomán már nem láthatók be – az opponensem szerint. Szuverenitás és szolgaság – a monográfia I., bevezető, az értelmezés kibontásra váró irányait felsorakoztató fejezetében játékba hozott – ellentmondásos és önértelmező kötését szintén az értekezés ominózus VI. fejezete tárgyalja

részletesen, *az önkéntes szolgálat*, a döntés és az akarat interpretánsai mentén, így aztán az utóbb idézett formula nehezen beláthatósága vagy indokoltsága ezeknek a fejtegetéseknek az értékelésével lehetne biztonsággal mérlegelhető. A metadiszkurzív olvasás itt sem hagyja el a szöveget: „az írás néma lenyomatként ismétli önmagát”, hisz több szövegrész, egyebek mellett a címszereplőnek a vizsgálóbíró előtt és a bíróságon tett tanúvallomása is ezt példázza (nem képes saját maga előadni a történeteket, hanem a szájába adott szavakat ismétli el), sőt a gyilkosság utáni első kikérdezése is erre vezetett. A másik felhozott esetben sem válik el a szövegtől ez a redőző mozgás: „vagy sorsára hagyott gyermekként idegen közé kerül, akik saját céljaikra használják”, hiszen a szolgálónak a nagyvárosba felküldött, félárva gyereklány története vagy helyzete különösebb aggály nélkül képezheti le ennek önértelmező alakzataként a szöveget, melyben az ilyen és hasonló visszahajlásokat már önmagában a főszereplő neve és a regény címének azonossága, tehát a regényszöveg és szereplője egybeeső tulajdonneve elindítja. Nyilvánvaló persze, hogy önmagában Édes Anna imént összefoglalt történetének metapoétikai értéke nem lenne számottevő más szöveghelyek és nagy horderejű tematikus és textuális összefüggések megtámogató vagy kontextualizáló ereje nélkül, amitől opponensem idézett ellenvetése viszont elvonatkoztat. Mindezek fényében különösnek tűnhet fel bírálatának ez a sommás, kíméletlenül hangzó és bizonyításra váró mondata: „Bónus Tibor figyelmesebb olvasója a szépirodalmi, mint a szakirodalmi szövegnek.”(10.) Készséggel megfontolom, ha így van, ám hiába keresem e megfontolásnak az opponenciában kijelölt jelzőkaróit, melyek mentén el kéne indulnom. Az opponensem fenti idézetét (és hozzászólása más passzusait hasonlóan) záró apodiktikus állítások, nevezetesen hogy Anna tudata közvetlenül hozzáférhetetlen, ill. hogy a teremtett tudatok olvasása csakis önkényes és erőszakos lehet, önmagukban bizonyosan igazak, de *általános érvényük nem alapoz meg és nem is cáfol semmit*, miközben nyilvánvalóan az értekezésben beindított jelentéstani működés lehűtését célozzák, ennek (ön)értelmező lendületét akarják megállítani egy tárgyias megállapító tényszerűséggel, mely a regényszöveg régóta ismert és belátott *tulajdonságaira* valamint az olvasás (a teremtett tudatok olvasása) általános törvényére figyelmeztet. Mint például ezekben az ellenvetésekben is, melyek hosszú sorát szögletes zárójelben igyekszem megválaszolni: „Az értekező szöveg aporetikus szerveződésének a fenti játékát tételezve is kérdésesnek vélem az alapkoncepció alábbi elemét: « a narráció egyszerre tárja fel eltéveszthetetlen transzparenciával és hagyja mégis homályban a címszereplő kilétét s tettét » (Tézisek, 4. p.) A kijelentés első felét nem igazolja meggyőző szövegpéldákkal az értekező, a második tagmondatba foglalt megállapítását ellenben sokoldalúan bizonyítja. Nem derül fény viszont arra, mikor tárja fel a narráció eltéveszthetetlen transzparenciával a címszereplő kilétét s tettét. [Akkor tárja fel, amikor tudtára hozza az olvasónak, hogy a gyilkos tettét Édes Anna követte el, s amikor, még ennek előtte, cselédkönyvével, nevével tudunkra hozza a lány személyi azonosságát! – B.T.] Függetlenül attól, hogy megmutatkozik-e valamikor a regényben áttetszően Anna lénye [Anna „lénye” áttetszően nem mutatkozik meg, azt, hogy megmutatkoznék, az értekezés egyetlen ponton sem állítja, csak a címszereplő kilétéről s tettéről beszél, annak hétköznapi, ha tetszik polgári értelmében! Például azokat a jól ismert jeleneteit elemezve Kosztolányi regényének, amelyekben előbb Vizyné összetéveszti Cifkánéval a még sosem látott Annát Bartosék udvarán, melynek nyomán azután Anna első megjelenésének, elszegődésének és kikérdezésének jelenete – mint a vendég egyoldalú azonosítása, a hospitalitás erőszakja, amelyben kilétét tudakolják – beszédes eseményként állhat elő, olyanként, ahol Anna úgy tűnik fel Vizyné szemében, mintha nem Anna volna, és miközben kiléte gyorsan tisztázódik, az asszony banális tévedése és Anna ebből következő (hamar eloszlatható) ismeretlensége

mélyebb értelmet nyer! Többek között így áll elő az értekezés okfejtése szerint a címszereplő esetében az eltéveszthetetlen transzparencia és a homályban hagyás, az ismertté válás és az ismeretlenül maradás vagy megismerhetetlenség kettőssége! – B.T.], akadnak nehezen egyértelműsíthető megfogalmazások az értekezésben. Két példát említenék. Édes Anna « látványából leolvasható belső nézőpontja miért s hogyan veti kívül az olvasást ama mélyebb interioritáson, melyet kényszeresen közelíteni s feltételezni kénytelen. Azon, mely a külsőből kikövetkeztethető belsőből se érhető el, lévén abban, a külső belsőben egyfajta belső külsőt képez, s amelynek kriptikus mögöttése abban az értelemben is kívül van a belsőn, hogy kívül kerít a szövegen, melyből egyszerűen hiányzik, amennyiben nincs ott, mégse lehet nem tételezni. » (Tézisek 9) E körkörös okfejtés talán azt hivatott sejtetni, hogy az olvasó nem férhet hozzá Anna belső diszpozíciójához. [Az okfejtés elsősorban nem sejtetni hivatott ezt a hozzáférhetetlenséget, hanem ebből kiindulva végigkövetni igyekszik annak összetett szövegdinamikáját, körköröségében egyúttal egy önfelszámoló, mégis eltörölhetetlen utat is felrajzolva vagy kitaposva, amelynek bonyodalmai, kacskaringói az olvasás önértelmező mozgásában nem vezethetnek többé ugyanoda vissza, tehát arra az egyszerű felismerésre, amely szerint „az olvasó nem férhet hozzá Anna belső diszpozíciójához”. Másképp fogalmazva: ha visszavezetnek is, már nem ugyanoda! Nem, mert az egymásba bezáródó és egymásból kizáródó tudatok, perspektívák kriptikus, a narrátori és ezzel együtt az olvasói perspektívára is kiterjeszkedő dinamikája ennél jóval többet mond el s ír le. – B.T.] Ennél képileg szokványosabb, ám nem kevésbé enigmatikus Anna és Vizyné végzetes érzelmi kötelékének a metaforikus kifejezése: « Az asszony szívébe hatoló kés ... egy szív nélküli (üres) szívet ér el, amihez feledni kell, hogy az olvasó Annát se zárhatja ki abból a szívből, sőt hogy Anna szívéből se zárhatja ki a késsel illetett szívet – a két szív dobbanása, viszonyuk titok. » (Tézisek 9) [Itt nem egyszerűen metaforikus kifejezésről van szó, hisz a szív és a szívbe zártság – a szöveg hasonló és következtetesen követett kettősségei mentén – egyszerre szó szerinti és metaforikus a regényben. A kés a szó szerinti szívet éri el, annak minden morális áttételével együtt. Szokványos: meglehet, talán azért, mert az *Édes Anna* szövege, ez talán belátható az értekezés nyomán, de akár nélküle is, állandósult fordulatok, klisék és sztereotípiák hihetetlen invencióval megalkotott szötte. Az elemzés ide elvezető lépéseit az értekezésben követve *talán* az idézett mondat igazságérvénye beláthatóvá válhat. – B.T.] További magyarázatot igényelne az értekezésnek az a nehezen bizonyítható tétele, mely szerint a regény « olvasói szánalmat éreznek a főhős szörnyű bűnnel tetézett életútján, s megbocsátják (sőt vele együttérezve affirmálják és élük át a gyilkosságot). » E meghökkentő állítás – az olvasók Édes Annának « megbocsátják (sőt vele együttérezve affirmálják és élük át a gyilkosságot) » – talán része a nyugvópontot nem találó értelmezés ellentéző játékanak, amely fenntartja az egymást kölcsönösen aláásó kijelentések egyidejű érvényességének lehetőségét, s ezáltal az értelem lebegését az irodalmi olvasásban. Kosztolányi regénye ugyanis másfelől « a legsajátabb idegenségét hívja elő, (az) *Édes Anna* és az édes anyanyelv megszüntethetetlen s mögé hatolhatatlan, titok nélküli titkát, az otthonos nyugtalanító kísértetiességét, rákérdezve, sőt kérdésessé téve saját esztétikai hatása alapjait, az együttérzés családiasságának mechanizmusát. » (Tézisek 17)»(8-9.) Ez a kettősség, s ezt állítja opponensem is, végső soron egyszerre jön működésbe, ellenben nem úgy, mint afféle tárgyiasítható interpenetráció, mivel az esztétikai identifikációnak az ismerősséget feltételező vagy eredményező mechanizmusa, automatizmusa elnyomja, elnyomhatja az idegenséget, azt, amely ellentétes vele, de közben az alapját is adja ennek az identifikációnak. A kísértetiesség nem adódik rögtön, azt elő kell hívnia, nem kevés reflektáló munkával, az olvasásnak, ezért nem is mindenki számára adódik elő a szövegből.

Édes Anna, a gyilkos lány idegenségét egyébiránt nem az képezi meg elsősorban, hogy gyilkolt, ez önmagában nem lenne ok az olvasó számára az idegenkedésre egy irodalmi fikció esetében. Csodálkozom is opponensem csodálkozásán, meghökkenésén, amennyiben bizony az esztétikai tapasztalat lélektani ökonómiája és a sérelem-bosszú morális képlete együtt elháríthatatlanná teszi a (kettős) gyilkossal való érzelmi azonosulást: itt egész egyszerűen nincs más út, annak számára sem, aki felismeri Anna alakja enigmatikusságát. Ettől még az olvasó nem válik gyilkossá és nem is fog rosszul aludni, mi több, még azt is be tudja látni, ugyanaz a vele azonosuló, tettét affirmáló olvasó, hogy Anna bűnös, akit nem igazságtalanul ítélnék fegyházbüntetésre. Sőt, e nélkül a súlyos büntetés nélkül átértett cselekedetének tragikuma vesznék el. Az értekezés VII. fejezete beható elemzését igyekszik adni a halott gazdáinak lakásához visszatérő egykori cseléd, Katica beszédes jelenetének, amely egyszerre olvastatja, vagy engedi olvasni magát az esztétikai identifikáció modelljeként és kritikájaként.

A monográfia értelmezési ajánlata leírható Édes Anna belsője, tudata kriptikusságának következményeit a maga dinamikájában végigkövető mozgással, valamint a regény radikális perspektivikusságát érvényre juttató, kikérdező vagy ha tetszik, kipróbáló olvasási műveletek soraként is. Ezt a tudatot (sőt nemcsak a fejet, hanem a szívet is, ahogy az imént láhattuk) kriptikusságával, olvashatatlanságával, ebből kiindulva, minden lehetetlenségével olvasni kell, amint a perspektivikusság konzekvenciáit pedig a végleteiig követni. Ha csupán annyit tennénk, hogy az olvasásban megképződő olvashatatlan titokra mint magától értetődőre („Az olvasás által keletkező titok olvashatatlansága elméleti szempontból szinte magától értetődő textuális összefüggés.”(2.)) s ezzel együtt a tudat hozzáférhetetlenségének s a perspektivikusságnak a szaktudományos belátására mint előttünk már ismert eredményre hivatkoznánk, mint afféle tényre („A látószög, a látás és láthatóság rendkívül alapos vizsgálata önmagában nem jelentene lényeges előrelépést a regény eddigi recepciójához képest, hiszen a perspektivikusság jelentőségét szinte valamennyi szaktudományos szempontból releváns olvasat felismerte.”(2.)), nem tennénk mást, mint egész egyszerűen lemondanánk az olvasásról, úgy tételezve már ismertnek a regény szövegét, hogy azt közben meghagyjuk ismeretlenségében. Sőt nemcsak a regény szövegét mint mindenkori másikat, de vele együtt saját magunkat is, kit ezzel mintegy az önmagának elégséges önmaga kényelmes pozíciója helyezünk. Az erőszakos kisajátítás és az igazságos képviselő között egyrészt éles különbség van, másrészt a néma másoknak történő hangkölcsonzés redukálhatatlan erőszakjának az olvasásról és a hangkölcsonzésről lemondással aligha, legfeljebb azzal kísérhetünk meg ellenállni, ha a hozzáférhetetlen másik lehető legfigyelmesebb olvasásával próbálkozunk, tudatosítva egyben ennek az olvasásnak a korlátait. Szirák Péter opponenciájának zárlat felé közeledő szavai élesen rávilágíthatnak az olvasás feladatára: „*a másik titok*, de ezt nem ideológikus jelszóként, hanem csak az olvasás elkerülhetetlenségével, a másik, a szöveg elkerülhetetlen olvasásával láthatjuk be. A másik az idegenben ott lévő saját, és a sajátba (akár a saját anyanyelvbe) beíródó idegen. Nem meglopása, kisajátítása, kézre kerítése, rabul ejtése ez az irodalmi szövegnek, hanem vendégeskedés annak sajátot és idegent újrendező otthonosságában, s egyszersmind megszüntethetetlen otthontalanságában, idegenségében. A másik ember és saját magunk redukálhatatlan kriptikussága, az igazságos és mély megértés, valamint az irodalom, a művészet közege szoros kötésben állnak.”(9-10.)

Dobos Istvántól érkezett a legnehezebb, a legnagyobb horderejű kérdés az értekezéshez, nevezetesen, hogy a regény e hosszú elemzése s nyomában az *Édes Anna* maga miként viszi színre, gondolja el és teszi elgondolhatóvá a cselekedtető erőnek a működését a nyelvben, s

egyáltalán az emberi érintkezésben. A kérdésre a válasz nem adható meg az értekezés fejezetre osztásai mentén, hisz szinte az összes fejezet értelmező fókuszában meghatározó szerepet kap a cselekedtető erő (értelmezése és értelmezője) explicit vagy implicit módon. Olyan összefüggései bontakozhatnak ki egy erre koncentrált újraolvasásával a monográfiának, melyek szerzője számára sem voltak előre teljesen átláthatók. Dobos István érzékeny s éles szemű problémafelvetésére, amelyben joggal állítja, hogy a cselekedtető erő kifejezés sokmindennel összefüggésbe hozható és jelentése nem stabil az értekezésben, ebben a keretben nem lehet kimerítő feletet adni, ezért most csak egyetlen konkrét kérdést érinthetek, túlságosan is röviden, a következőt: „További kérdésként merül fel, hogy a cselekedtető erő, illetve a nyelvben dekonstrukcióként már mindig is működő önromboló erő között vajon tételezhető-e folytonosság?”(6.) Egyfelől annyi mondható, hogy a döntést felfüggesztő, a cselekvést ellehetetlenítő eldönthetetlen vagy olvashatatlan a két erő divergenciájára, ellentétes irányára világít rá, arra, hogy diszkontinuitás, kizáró viszony van közöttük. Édes Annának a saját sorsa, a házassági ajánlat feletti döntésképtelensége hasonlóan példája lehet ennek, mint Patikárius Jancsi hosszú hezitálása afölött, a cselédlány akarja-e vagy nem, viszonzná-e vagy sem a hozzá való testi közeledését. De hozhatnánk példának az Anna kiismerésére vállalkozó Vizyné olvasási nehézségeit is. Másfelől azonban azt is be kell látnunk, hogy már mindig is, mindenfajta tudatot vagy reflexiót megelőzően, ezek feltételeként működni kell egyfajta eldöntődésnek, automatikusan, mely lehetetlenné teszi akár az eldönthetetlen, akár az olvashatatlan jelenlétszerű tapasztalatát, ami viszont a két erő közti kontinuitásra, de legalábbis cinkosságra vall rá, amit kérdésességében sem lehet kijátszani. Ennél a lakonikus válasznál itt most többet nem tudok mondani erről, legfeljebb annyit, hogy az így kirajzolódó, ám tárgyiasíthatatlan aporetikus „mintázat” visszaköszön az értekezés kérdezmódjában is: az esztétikai tapasztalatnak és szövegszerű kondícióinak a kettős figyelmében. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy *A másik titok* című elemzés egyáltalán nem könnyen átfogható, bonyolult szövevény, de építkezik is, nemcsak alapokat bont, a kettőt szorosán együtt, egyszerre hajtja végre, és szisztematikus építkezése végül egy nagyon összetett, de talán – reményeim szerint – valamennyi elemében összetartott, a nagy témák és kérdéskörök, kontextuális fókuszok mentén remélhetően összetartott olvasási ajánlatát rajzolja ki a regénynek. Olyat, amihez nyilvánvalóan nehéz lehet hozzáférni (igaza van Bókay Antalnak, „külön elvi, elméleti összefoglaló nincsen”(6.) az olvasás (ön)olvasásának bonyodalmaival, ki erről szólva belátja, „ez nem is igazán lehetséges”(6.)), de Szirák Péter bírálata az egyes fejezetek tematikus fókuszainak felvillantásával megmutatta ennek a hozzáférésnek az irányát és a lehetőségét.

Bókay Antal írja opponenciájában: „Egy szerzőt és az ő olvasás-elméleti megjegyzéseit azonban hiányoltam: Paul de Man minden *Az olvasás allegóriái* után keletkezett írása voltaképpen ilyen olvasás-gyakorlás. De Man sokkal inkább adja a dolgozat alapvető módszertanának hátterét, mint Derrida. De Man egy már említett interjúban mondja el, hogy közte és Derrida között az a jelentős különbség van, hogy Derridánál egy filozófiai probléma indítja el a dekonstruktív szövegolvasást, nála viszont nincs ilyen filozófiai kiinduló pozíció, « a szöveg dekonstruálja önmagát, öndekonstruktív ». Bónus alapvető módszere is ez az előzetes, elméleti elvárás nélküli radikális szövegolvasás, a szöveg (például a de Man által is sokat emlegetett, és Bónus Tibor által is jelzett « betű szerinti és metaforikus ») öndekonstruktív folyamatainak megmutatása.”(3-4.) Az olvasást generáló érdek vagy érdeklődés szóban forgó különbségében opponensemnek igazat kell adnom. Ha e hatalmas olvasók viszonya segítségével kellene szituálni a magam szerény munkáját, akkor egyetérték, de Man olvasásmódjához közelebb érzem magam, és talán közelebb is vagyok, mint Derrida

munkáihoz, amennyiben a saját olvasásaim is alapvetően – irodalmárként – filológiai érdekeltségűek. Bizonyos, rám nagy hatást tévő irodalmi szövegek megszólaltatásának, jelentéstani feltárásának vágya mozgat elsősorban, sőt az esztétikai tapasztalat egyszerre érzéki és intellektuális eseménye, és nem önmagában az úgynevezett gondolati absztrakció. Mindazonáltal az érdekeltségek e finom különbségével együtt Jacques Derrida hihetetlenül összetett, egyszerre pontos és invenciózus olvasataiból, a szövegek egyediségéhez bámulatosan alkalmazkodó olvasásmódjából legalább annyit, ha nem többet tanultam, mint de Man retorikai olvasásából. Az, hogy Paul de Man neve csupán egyetlen helyen kerül elő az értekezésben, természetesen nem jelenti, hogy a tőle tanultak ne működneek mélyen ott az elemzés nyelvében. Szirák Péter pontosan írja le a monográfia érvelésmódjának ezeket az alapvető diszkurzív előzményeit. Természetesen az, ahogy Bókay Antal – a de Man-interjú nyomán – azonosítja ezt az olvasásmódot: „előzetes, elméleti elvárás nélküli radikális szövegolvasás” csakis hiperbolikusan lehet érvényes, hiszen a dekonstrukció magisztrális olvasatai is olyan kanonikus, erős, nagy recepcióval rendelkező szövegekre irányultak, melyeknek teoretikus „formalizáló” ereje aligha lehetett teljesen ismeretlen előttük. Ebben a tekintetben *A másik titok* sem tesz másképp, amikor a legtöbbet olvasott, a legnagyobb hatású 20. századi magyar regény értelmezésére vállalkozik: az *Édes Anna* teoretikus kérdéseket „formalizáló” erejét gazdag recepciója már több tekintetben sejtetni engedte, még ha messze nem is aknázza ki.

Ha jól érzekelem, Dobos István opponenciájában mintha nem tudna döntenir arról, dicsérje vagy elmarasztalja a lassú olvasás kétségtelenül terjedelmes és bonyodalmas érvelést eredményező gyakorlatát *A másik titok* című monográfiában. Több elismerő jelzőt is pazarol az értekezés olvasásmódjára (melyekért őszintén hálás is vagyok, még ha nem is biztos, hogy megédemeltem), de alapvető fenntartásai arról árulkodnak, mintha valójában túl lassúnak, sőt, mintha valamennyi általánosan elismert, készséggel és értőn belátott erényével együtt fölöslegesnek és eredménytelennek is tartaná azt a gyakorlatot, vagyis azt, amit Szirák Péter találóan „a dekonstrukciós értelemben vett olvashatatlanság termékeny kudarcá”-nak nevez (3.). Opponensem – aki bírálatának több pontján kétértelmű fogalmazásokba bújtatja fenntartásait² – legalább egy helyütt nyíltan, kertelés nélkül ki is mondja ezt: „Bónus sokrétű olvasatának az egyik lényeges tétele szerint a *tanúságtétel* íródik ambiguis módon a narrációba. Ennek az ellentmondásos kapcsolatnak az esetleges feloldása, *ahogy én látom*, aligha

---

² „Bónus Tibor lassú, aprólékos olvasását megkülönbözteti az az *állhatatos figyelmet igénylő körülményesség*, amellyel a jelölési folyamat minden lényeges mozzanatára ügyelve *araszol előre* az értekezés terjedelmének a töredékét kitevő szépirodalmi szövegben.”(2.) (Kiem.: B.T.) *A körülményesség* nyelvünkben, ha nyelvérzésem meg nem csal, a lényegre irányulástól a bonyodalmassága révén eltérített cselekvést, magatartást vagy metódust jelent, hol a körülmény lép a megcélzott dolgok elé, és amelynek lassúsága [az araszolás, vagy néhány sorra korábban: „lassú sodrású, akkurátus beszédmód”(2.)] ennél fogva nem kimondottan pozitív fejlemény, szemben mondjuk a *körültretekintés* kifejezéssel, amely pedig a figyelmet és a lényegre irányulást fenntartás nélkül összekapcsolná. Az opponens értékelésének zárlatában a következők írja: „Bónus Tibor végső értékelése szerint « az *Édes Anna* prózai műként a nyelvi önreprezentáció és a textuális összetettség a (legnagyobb) lírai műveken megfigyelhető ökonómiáját produkálja. » E belátáshoz azonban az *efféle* ökonómiáról való lemondás árán juthatott el az értekező, ki a magyar irodalom egyik legismertebb regényének az újraértésére vállalkozott.”(11.) (Kiem. az eredetiben!) Opponensem utóbbi mondata akár olvasható úgy is, mint az ökonómia, a takarékos, kevéssel sokat mondó beszéd törvényének az értekezés általi szükségszerű és természetes, elkerülhetetlen megszégése, ennek állítása, ebben az esetben azonban nehéz lenne indokolni, miért említi meg a bíráló. Hiszen mi sem magától értetődőbb, mint az irodalmi elemzés kifejtettsége, mely mintegy nagy(obb) felületen, terjedelemben kibontja a műbe sűrített jelentéstani összefüggéseket. A bírálat egész kontextusa inkább arra készlet, ezt a mondatot is egy rejtett vagy bújtatott kritikaként lehet érteni, amely azt a másutt explicitté tett szkepszisét jutattatja szóhoz az opponensemnek, amit a lassú olvasás elhúzódo, komplex és körülményes munkája felett érez. Azt a kérdést már fel sem merem vetni, hogy az opponencia nyitányában szereplő értékelő szembeállítás árnyéka mennyiben vetülhet itt rá a lassú olvasó terjedelmes olvasatára: „Maguk a szegények nyelvinségben, a magukat önhittent és vakon kívülállónak tekintők ellenben szóbőségben szenvednek.”(1.)

remélhető attól, mennyire vagyunk képesek a lehető legfigyelmesebben, tehát minden részletre kiterjedő gondossággal olvasni a szöveget, belátva végül legalább a megismerés, a tudás határait. A szöveg ugyanis mindig nyitott marad a titok lehetőségére, mivel – Derrida szerint – van, amit nem nevez meg, s ez a tartaléka (*réserve*) kimeríthetetlen, másrészt olyan vonatkozásai is lehetnek a teremtett világnak, amelyekről egyedül az író tanúskodhat(na). Ráadásul az önértelmező szöveg lényegi kriptikussága éppen abban rejlik, hogy nem képes feloldani az elsődleges referenciáját, mivel az maga a mű. A szöveg titkot őriz, amennyiben, mint minden tanúsítás – írja Derrida – „szinguláris eseményre vonatkozik, és egyedi, vagyis invenciózus kapcsolatot kezdeményez a nyelvvel”. (Jacques Derrida: *Poétique et politique du témoignage*. Éditions de L’Herne, Paris, 2004, 534.)” (Második kiem.: B.T.) A rezignált ellenvetés nem kevesebbet állít itt, mint hogy az irodalom és a tanúságtétel ellentmondásos korrelációjának, s vele vagy általa az irodalmi mű redukálhatatlan titkának feloldhatatlansága, mindennemű megértéssel szembeni megszüntethetetlen rezisztenciája azt kellene felismertesse a mániákus lassú olvasóval, hogy sziszifuszi munkájáról nyugodtan lemondhat, mert az abban az értelemben úgyszólván eredménytelen marad, hogy képtelen lesz az olvasás és vele az irodalmi mű titkának végére járni. Ehhez arra a Jacques Derridára mint autoritásra hivatkozik, akinek olvasásmódja, írásai – ahogy nemcsak maga Dobos, de Szirák Péter is írja teljes joggal opponenciájában – „különösen erős szemléletformáló hatást fejtettek ki”(3.) e sorok írójának az értésmódjára, beleértve a szóban forgó értekezést, s aki – mint közismert – az olvasás imperatívuszát a szöveg egyedi eseményéhez való lehetetlen hűségben lokalizálta. Érdeemes emlékeztetni itt, hogy Derrida egy nem rövidke könyvet szentelt Baudelaire *La fausse monnaie* című kétlapos prózaversének, s ez a könyv, a *Donner le temps* (Kicsák Lóránt kiváló fordításában *Az idő adománya*) ott dolgozik, hatásában, *A másik titok* című könyv olvasásmódjában is. Ha van a francia dekonstruktor írásaiban visszatérő mentegetőzés, az szinte kivétel nélkül arra vonatkozik, hogy egy-egy olvasata esetében nem képes eléggé hű lenni a kommentált, értelmezett szöveg szingularitásához, nem tud, mert nem lehet, elég időt, végtelen időt szánni az olvasásra mint e szingulárisról tett tanúságra. Bírálóm fenti ellenvetése szerint elég volna belátni, hogy az egyes, szinguláris irodalmi szöveg titok, és lemondván a lehetetlenről, mintegy meghagyni azt ebbéli állapotában. Az irodalmi szöveg azonban redukálhatatlan önreferenciájában sem valamifajta önmagának elégséges entitás, amely összetéveszthetetlen egyediséggént elválasztható lenne akár a saját kívüljére irányuló konstitutív mozgásától (egy önmagára történő visszahajlásban, redőben), akár a róla tett értelmező tanúságtételektől, ellenjegyzéseinek emlékezetes eseményeitől. Érdeemes lehet idézni itt a monográfia egyik vonatkozó szöveghelyét, azt, amelyet két lappal később az opponens maga is hivatkozik, és amely az óminózus VI. fejezetben az úr és a szolgálta, az önkéntes és erőszakos szolgálta, az akarat és az akarat hiánya vagy a nem-akarat eldönthetetlen, rögzíthetetlen viszonyát kérdező szövegelemzések egyik fontos konkludáló passzusa: „Ez a két ellentétes tendencia, az önmagába visszahúzódás, az olvasásnak történő ellenállás, valamint az önmaga másikra utalása, az olvasásnak történő alárendelődés, az inklúzió és az exklúzió (bármely irányból, akár a szöveg, akár az olvasás felől közelítsük is meg) tehát nem egyszerűen kizárja egymást, hanem, és ennek megértése jelenti talán a legnagyobb kihívást, helyettesíthetők, végső elemzésben ugyanazt (nem) nevezik meg.” (*A másik titok*, 344-345., Kiem. az eredetiben!) Szöveg és olvasás kettős kötése tehát nem egyszerűen azt jelenti, ahogy egykor Jauss értette félre Derrida szöveg-fogalmát (az „il n’y a pas de hors-texte” jelszóvá vált formuláját), nevezetesen, hogy azzal egyfajta *immanens textualitás* tételeződnék, amely tehát önmagában nyugszik és független volna az olvasástól, de azt, hogy a szöveg szingularitása

egyben ki van szolgáltatva a rá irányuló, a titok felszámolására irányuló olvasás erőfeszítéseinek, melyek nélkül képtelen is lenne megnyilvánulni.

A másik titok szerkezet a monográfia címében legalább két különböző hangsúllyal olvasható – s ez egyben talán válasz lehet Bókay Antal felvetéseire is a titok jelentésével vagy szemantikai referenciájával kapcsolatban –, egyrészt mint a másik, a mindenkori másik ember vagy másik létező, sőt a saját én vagy tudat mindenkori másikának, önmagának mint másiknak a kriptikussága, amiben kétségtelenül egyfajta redundancia is rejlik, amennyiben *a másik attól titok, hogy másik*; másrészt nem az egyik, hanem a *másik* titokról van szó, arról, hogy ez a titok, az irodalom titka úgy rejt el, hogy nem rejt el semmit, a mögöttes lényeg nélküli titok ez, *titok nélküli titok (secret sans secret)*, ahogy Derrida nevezi *Donner le temps* című könyvében, illetve ennek „folytatásában”, a *Donner la mort* című munkában (amelynek egyik fontos pár-szövege Ábrahám és Izsák ószövetségi történetét elemezve abban a *L’Herne Derrida* gyűjteményben jelent meg először, amit Dobos István bírálata is hivatkozik). Ennek a titok nélküli titoknak az olvasása nem is remélheti, hogy a titok nyitjára talál, azaz elérhet valamit a szöveg mögött vagy azon túl, ez azonban és az ebből következő olvashatatlanág vagy lehetetlenség éppen az olvasást, ennek lehetőségét adja, azt a lehetetlen lehetőséget, amelynek sziszifuszi munkája (és hát nem minden munka sziszifuszi-e, hiszen gyászmunka és időbeli, véges és lerombolható, még az irodalmi szöveg vagy a művészeti alkotás is) hiábavalóságával együtt feladhatatlan feladat és ígéret. Ha lemondunk erről s ismertnek vagy adottnak tételezzük a szöveget, ennek bármely aspektusában is, akkor az nagyon könnyen ellenünk (pontosabban a róla adott olvasatunk ellen) fordulhat, s úgy járhatunk, átvitt értelemben, mint az Édes Anna olvasását egy ponton befejezettnek tekintő, a cselédlányt átvilágítottnak nyilvánító Vizyné végül. Opponensem rezignált ellenvetésére tehát csak az a válasz adható, hogy aki lemondva ennek olvasásáról, a titok konstatáló tárgyiasításával beéri, az végső soron nem tesz egyebet, mint hogy lemond a titokról, a szingulárisról és magáról az irodalomról, mindezeknek a kérdéséről, mindenkori kérdésességéről. Arról a titok nélküli titokról tehát, amelynek – legalább Jacques Derrida és az ő nyomában *A másik titok* című monográfia szerint – semmi köze sincs azokhoz az esetleges vonatkozásaihoz a teremtett világnak, melyről, ahogy opponensem írja, „egyedül a szerző tanúskodhat(na)”, mivelhogy itt az irodalmi szöveg meghaladhatatlan és fenomenalizálhatatlan – az ismételhetőséget és idézhetőséget feltételező olvasásban mindig már fel *is* számolódó – idiomatikus „felületéről” van szó, nem valamiféle mögöttes vagy rejtett tudásról vagy nézőpontról.

Ám az absztraktabb, teoretikus és tekintélyekre hivatkozó érvelést odahagyva, hagy hagyatkozzam itt rá közvetlenebbül a regénynek arra az elhúzódó és – legalábbis számomra – nagy revelációkat hozó olvasási tapasztalatára, melynek a beadott értekezés a voltaképpeni archívuma. A regény radikális perspektivikusságának a már többször emlegetett működését nagy részben az alapozza meg, hogy a narráció diszkurzívan ráutalja magát Vizyné perspektívájára, amelyhez képest erőteljesen redukálja, a döntő pontokon kizárja Anna perspektíváját. Kosztolányi szövege úgy képezi meg, építi fel az olvasó distanciáját az úriasszonytól, hogy az olvasó nézőpontját közben függővé teszi az övétől, vagyis attól a szereplőtől, akitől ez az olvasó a lehető legtávolabb érzi magát. Ennek inverzeként az olvasó már voltaképp ennek első feltűnése előtt, de e feltűnéstől, a cselédkönyv vizsgálatának és az elszegődésnek a jelenetétől (a gyilkosságig és tovább) mindenképpen Annához érzi közel magát, ahhoz a (fő)szereplőhöz, akitől az elbeszélés perspektivikus viszonyai őt sokkal távolabb tartják, mint az úriasszonytól, aki utóbbit pedig uralkodó perspektívájával együtt a cselédlány legfontosabb olvasójává (is) tesznek. *A távoli közelségének és a közeli távolságának*

ezt a különös kettősét ha a reflektált olvasó tudatosítja is, ezzel még nem szabadul meg a beláthatatlan következményeitől. Az értekezés ki is tér jónéhány ilyen olvasatra, de most itt nem ez az igazán fontos. Inkább annak a munkának a jelentősége, amely e perspektíva-bonyodalomnak a tudatosítása nyomában el kell kezdődjen, s egyben e munka lehetetlen s bevégezhetetlen feladata. Azon munkáé, hogy Vizyné uralkodó diskurzusát eltávolítsuk az olvasástól, egyfajta távlatot adva annak, amire rá vagyunk utalva, öntudatlanul. E munka egyik érdekes következménye lehet, az asszony olvashatatlanságának korrelátumaként, Vizyné címszereplőről tanúskodó olvasatának eldönthetetlen pertinenciája, ami némiképp eltávolítja az olvasást az esztétikai tapasztalat automatizmusától, amivel Vizyné látásmódját – az erre való öntudatlan ráutaltságában, mintegy ennek ellenére – megfosztja megismerő értékétől. A viszony másik oldalán e munka kihívása úgy mutatkozik meg, mint Édes Anna *perspektíválisan és diszkurzívan* jószerével elzárt, de legalábbis a távolban tartott, az esztétikai identifikációban viszont automatikusan közeli, a részvét, az együttérzés révén ismerősnek feltűnő alakjának a megértés közegében, azaz diszkurzívan történő közel hozása, ahol az esztétikai tapasztalat együttérzés-mozzanata nem egyedül megvakító vagy elkényelmesítő funkciót kap, de konstitutív, kikényszerítő erőt is, amennyiben nélküle, az azonosulás mozgása nélkül a megértés érdekeltsege nem jöhetne működésbe. Anna elválasztottságát, távolságát ez a megértésre irányuló mozgás mutatja meg, hívja elő, az, amelyik minden lehetetlensége ellenére önkéntelenül le is akarja küzdeni ezt a távolságot. Az erre irányuló erőfeszítésben kerülhetünk közelebb ahhoz a szöveghez, amelyik egyszerre mutatkozik meg úgy, mint a címszereplő (és tette) megértésének az egyetlen, kizárólagos lehetősége, melyben vannak, lehetnek, mindig maradhatnak olyan jelzések, amelyeket a korábbi olvasatok talán nem észleltek vagy nem (nem így, ekként) tudatosítottak, s amelyik, a szöveg, másrészt – de ugyanazzal a mozgással – ennek a megértésnek a mindenkori és felszámolhatatlan határait rajzolja meg. Kosztolányi regényének ellenállhatatlan vonzását, nagyságát, kánonikus erejét nem kis részben ez a szüntelen újraolvasásra készítő, kimeríthetetlen titka adja, ami egyúttal a szöveg nyelvi-jelentéstani összetettségének s mélységének, teoretikus formalizáló (önmagát s az irodalmi szöveget elképesztően bonyolultan s invenciózus módon értelmező) potenciáljának megnyilvánulása is.

A személyes tanúságtételhez – amelytől a szakmai diskurzus személytelen személyességét affirmálva és főképp művelve mindig is idegenkedtem – nem az elkészült munka helyett, inkább annak tanúsító erejével együtt folyamodnék itt nagyon röviden. Szirák Péter bírálata nagyvonalúan megemlékezett arról az első nyilvános értelmezésről, amit egy 2006-os konferencián, több, mint tíz évvel *A másik titok* kéziratának lezárása előtt olvastam föl egy debreceni szimpóziumon. Az összesen hat évnyi kudarcokkal s – ezektől elválaszthatatlan – eufórikus pillanatokkal, az olvasás gyötrelmeivel és egyben gyönyörteli felfedezéseivel járó, a szöveg megszámlálhatatlan újraolvasását, ennek sok-sok ezer lapnyi dokumentációját eredményező munkát – gondoljanak bele: hat évet szentelni egy emberi életből egyetlen rövid regény olvasásának, kívülről szemlélve, még a szakmaibeliék számára is micsoda őrültségnek tűnhet fel! – az embert fogva tartó titokzatos regény követelte ki. Melynek csak nagyon sokadik olvasásai vezettek rá például a szöveg leginkább evidens, elementáris rétegeinek, a tárgyi-környezeti mozzanatoknak illetve a címszereplő kinézise jelentőségének felismerésére. (A korábban filmszerűként emlegetett olvasás megvilágító voltára.) Ezzel együtt arra, hogy az elbeszélte történet hiányait, narratív-logikai kihagyásait nem érdemes ismertnek, adottnak venni, azokat, amelyeket a szakirodalom látványos *irodalmi* olvasatai előszeretettel tekintettek adottnak és töltöttek vagy pótoltak ki figuratív, metaforikus vagy motivikus vonatkozásaival a szövegnek. A történet lehető legpontosabb utánalkotására tett

erőfeszítés mellett a regény szó szerinti, leginkább átlátszó, mert hétköznapi referenciális-mimetikus rétegének a figyelme kezdett el jelentést termelni, a házimunka ismétlődései, a takarítás, a főzés, a mosogatás, az asztal megterítése és leszedése, az öltözködés és a levetkőzés és hasonlók, amelyeket az elbeszélte események (külső) körülményeiként, afféle valóság-effektusokként tartott számon az olvasás, s amelyek – ismertem fel a munka során – a szöveg nyelvi-figuratív rétegének jelentéstani lehetőségeit is nagyban megújították. Azt példázva számomra elemi erővel, hogy e regény kísérteties, titokzatos idegensége csakis akkor, azzal mutatkozhat meg, ha mint egy verset, olvasója szinte kívülről ismeri. De ekkor is csak kívülről, nem belülről.

Bónus Tibor

Bicske, 2019. március 3.